

**FARG'ONA SHAHAR SHAROITIDA INTRODUKSIYA QILINGAN ASALSHIRALI
O'SIMLIKLAR**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15449561>

Xatamova Surayyoxon Bahodirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: *Farg'ona shaharning tabiati va iqlim sharoiti asalarichilikni muvoffaqiyatli rivojlanishiga imkon beradi. Shunga qaramay tarmoqni rivojlanish salmog'i, aholining ortib borayotgan talablariga yetarli darajada javob bermayotir. Buning uchun asalari xo'jaliklari uchun maxsus ser gulshirali turlarni ekib ko'paytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu maqsad yo'lida sharoitimizga mos introduktsiya qilingan turlarni jumladan, jo'ka, tuxumak, oq akatsiya, arvug'on, pavloniya, amorfa, farzitsiya, tekoma, spireya, xilokatalpa, buddleya va boshqa shu kabi turlarni ekib ko'paytirish kerak.*

Аннотация: *Природно-климатические условия город Ферганы позволяют успешно развивать пчеловодство. Тем не менее, масштабы развития сети недостаточно удовлетворяют растущие запросы населения. Для этого целесообразно сажать и разводить специальные виды медоносных растений для пчеловодческих хозяйств. Для этого необходимо посадить и размножить подходящие для наших условий интродуценты, в том числе липу, акацию, акацию белую, арвугон, павлонию, аморфу, фарсицию, текому, спирею, хилокатальпу, буддлею и других подобны видов.*

Kalit so'zlar: *gulshirali, gulchangi beruvchi turlar, serasal, ko'chma asalarichilik, kashtan, tekoma, siren, jo'ka, akatsiya, tobulg'i.*

KIRISH

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi fan, texnikaning beqiyos o'sishi va shuning bilan birga tabiatga bo'layotgan salbiy ta'surotning misilsiz ravishda ortib borishi bilan xarakterlanmoqda. Natijada ekologik halokat ya'ni inqiroz yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni, oldini olishda yer yuzi aholisining turmush-farovonligini, biosferamizdagi hayotni barqarorligini ta'minlashda o'simliklar olamining tutgan o'rni va roli g'oyat behisobdir. Yashil xazinamiz hisoblangan o'simliklar olami, jumladan gulshirali introduktsiya qilingan va manzarali o'simliklar ham insoniyatni har xil homashyolar bilan ta'minlashda faol ishtirok etadi. O'zbekistonning go'zal shaharlaridan biri bo'lgan Farg'ona, o'zining boy o'simlik dunyosi bilan ajralib turadi. So'nggi yillarda shaharda manzarali va foydali o'simliklarni ko'paytirishga qaratilgan tadbirlar doirasida ko'plab asal shiraga boy o'simliklar introduktsiyaga qilindi. Ushbu maqolada Farg'ona shahrida o'stirilayotgan, chetdan keltirilgan va asal shiraga boy o'simliklar haqida ma'lumot beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Asalarichilikni rivojlanishi hamda asalli o'simliklarni o'rganilishida "Turkiston qishloq xo'jaligi" (Сельское хозяйство Туркестана) jurnali muhim ro'l o'ynaydi. Qaysiki, u 1906 yildan boshlab Toshkentda nashr etila boshlaydi. A.A.Aleksandrov (1906) birinchilardan bo'lib, jurnal sahifalarida Kattaqo'rg'on, Samarqand, Xo'jand va Toshkent shaharlarining asosiy asalli o'simliklarini ta'riflab, oq akatsiya ularning "malikasi" ekanligini ta'kidlaydi. U O'rta Osiyoning mo'tadil iqlim sharoiti va xilma-xil o'simliklar olami bu yerlarda asalarichilikning rivojlanishiga omil ekanligini yozadi. Issiq iqlimli O'zbekiston sharoitida tuxumak (Yapon saforasi) va jo'ka daraxtlarining yaxshi asalli ekanligini ma'lum qiladi. Shuningdek, kovul, uchbarg, qashqarbeda va boshqa o'simliklarni yaxshi nektar ajratishini I.A.Brjezitsiy (1907), A.Mixaylov (1909), V.Yuferov (1911), O.T. Zemlyanov va A.Chaykinlar (1916) e'lon qiladilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada Farg'ona shaharning asalshirali introduksiya qilingan turlar muhokama qilindi. Asalli turlarning asosiy oilalari, tur tarkibi, ularda gulshira ajralish miqdori va ularning gulshira konsentrasiyasining miqdorlari tavsiflandi. Gulshirani iqlim sharoitiga qarab ajralishi va tur tarkiblari sistematik taxlili qilingan. Qolaversa gulshirani mikrokapilyar usulda yig'ib olish va gulshira tarkibidagi konsentrasiyasi refraktometr HI96800 da aniqlangan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Asalli o'simliklar va gulshira XIX-asrning oxiri va XX-asrning boshlaridan boshlab chuqur o'rganila boshlandi [1].

O'simliklar jamoalarining ko'p turlari keng bargli daraxt va butalardan iborat bo'lib, rekreatsion ahamiyati benihoya katta. Ushbu o'simliklardan manzarali buta va daraxtlar asalli ekanliklari bilan ahamiyali: jo'ka, oq akatsiya, kashtan, pavloniya, chilon jiyda, lola daraxti, gledichiya, ligustrum, siren, gibiskus, yapon bexisi va boshqaqalar. Manzarali-asalli turlarning har birini gullari tomonidan ajralgan gulshiraning miqdori 0,10 mg dan to 210 mg gachani tashkil qiladi, va ularni asalarichilikdagi ahamiyati katta hisoblanadi.

Asalarichilik xo'jaliklarining ozuqa manbai bo'lib keng miqyosda tarqalgan xilma-xil tabiiy, madaniy, manzarali floramiz xizmat qiladi. Ulardan o'z vaqtida va oqilona foydalanishda mavjud turlarning bioekologik xolatlari, areallari, tabiiy zaxiralaridan foydalanish uchun asalli o'simliklarni klassifikatsiyasini bilish muhim hisoblanadi [2].

Quyida Farg'ona shahrida introduksiya qilingan manzarali (asalli) o'simliklar, hamda ularning gulshira (nektar) mahsuldorliklari quyidagi jadvalda keltirilgan ("Jadval-1").

Jadval 1

Oilalar va turlar tarkibi		Gulshirali	Gulshirali, gul	Gulchangli	Bir gul hisobiga gulshira miqdori (mg)	Gulshira konsentratsiyasi (%)	Gulshira mahsuldorligi (kg/ga)
					4	5	6
I.Hippocastanageae							
	Aesculus hippocastanum L. (Kashtan)				2-5	3 1-33	6 0
II.Rosaceae							
	Chaenomelas japonica (Thunb.) Lindl. (Yapon bexisi)				70- 100	3 5-55	1 2
III.Fabaceae							
	Amorfa fruticosa L. (Amorfa)				0,25	3 5	1 6
	Gleditschia triacanthos L. (Gledichiya)				0,16	3 0	1 8
	Sophora japonica L. (Tuxumak)				0,15- 0,21	3 5-43	6 0
	Genista tinctoria L. (Drok)				0,18	3 2	4 0
IV.Berberidaceae							
	Berberis vulgaris L. (Barbaris)				0,10	1 8	2 6
V.Oleaceae							
	Forsythia suspensa Vahl. (Forzisiya)				0,22	3 1	4 0
	Syringia vulgaris L. (Siringiya)				0,42	3 8	5 0
0	Ligustrum vulgare L. (Biryuchina)				0,28	3 2	4 0
VI.Cornaceae							
1	Cornus mass L. (Qizil drok)				0,18	3 4	4 0
VII.Loniceraceae							
2	Lonicera tatarica L. (Lonisera)				0,10	3 6	2 0

VIII.Bignoniaceae									
3	Campsis radians Seem. (Tekoma)				150-210	2 1-26	8 0		
4	Catalpa bignonioides Walt. (Katalpa)				10-30	3 1	4 5		
IX.Vitaceae									
5	Parthenocissus quinquefolia (L.) Plandi. (Yovvoyi uzum)				0,09	2 2	1 5		
X.Scrophulariaceae									
6	Paulownia tomentosa (Thunb.) Steud. (Pavloniya)				30-50	2 5-40	5 0		
XI.Malwalceae									
7	Hibiscus syriacus L. (Gibiskus)				0,18	3 2	2 8		
XII.Magnoliaceae									
8	Liriodendrom tulipifora L. (Lola daraxti)				0,24	3 1	3 0		
9	Tilia cordata Mill. (Jo'ka)				15-30	3 0-55	7 0		
0	Robinia pseudocacia L. (Akasiya)				0,15-0,22	3 4-35	9 0		
1	Vitex agnus-castus L. (Tog' murchi)				0,08	2 9	1 5		

Farg'ona shahrida introduksiyaga qilingan asal shiraga boy o'simliklar:

Pavloniya (Paulownia): Scrophulariaceae oilasiga mansub daraxt, gulkosasi besh qismdan iborat, gulbarglari trubkasimon, ikkilabli katta-katta, changlari 4 ta, urug'lari mayda. Shoxlari yoshligida tukli, keyinchalik tuksiz bo'lib ketadi, gullari mayda, gulkosasi 15 mm gacha uzunlikda, gulbarglari rangli, 6-7 sm, sariq tukli. Ko'sakchasi 3-4 sm uzunlikda bo'ladi. Pavlovniya aprel - may oylarida gullaydi, tez o'suvchi bu daraxt sakson yilgacha umr ko'rish va manzarali hisoblanadi. Asal shirasi ko'pligi bilan mashhur bo'lgan pavloniya, so'nggi yillarda Farg'onada ham keng tarqalmoqda. Uning gullari juda ko'p asal beradi va asalarichilik uchun muhim manba hisoblanadi. Bundan tashqari, pavloniya tez o'sishi va yog'ochining qimmatliligi bilan ham ahamiyatlidir. Daraxt yaxshi parvarish qilinsa, ikkinchi yildan gullay boshlaydi va bo'yi 12 metrgacha boradi.

Soxta kashtan (Aesculus hippocastanum): Yevropa va Osiyoning boshqa hududlaridan keltirilgan soxta kashtan ham Farg'ona shahrining ko'rkiga ko'rk qo'shib turibdi. Uning gullari ham asalga boy. Kashtan Farg'ona shahar transport yo'llarini atroflarida, dam olish maskanlarida o'stiriladi. Kashtan gullari, qator boshqa daraxtlar kabi gulshira (nektar) ajratadi va asalarilarni o'ziga jalb qiladi. Kashtan gullari ertalabdan (soat 8-9 lardan)

boshlab gulshira ajrata boshlaydi. Kunduz kunlari havo harorati ko'tarilishi bilan gulshirani ajralishi ko'payadi va u kechqurungacha davom etadi.

Lola daraxti (*Liriodendron tulipifera*): Shimoliy Amerikadan keltirilgan lola daraxti, o'zining chiroyli gullari bilan diqqatga sazovordir. Uning nektari asalarilar uchun ozuqa bo'lishi mumkin, lekin gullarining balandda joylashgani uni yig'ishni qiyinlashtiradi. May oyida gullaydi va uzoq muddat davomida gullab turadi. Gullari 6 sm uzunlikda bo'lib, shakli lolaga o'xshaydi va oqish-sariq rangda bo'ladi. Gullash davrida daraxt juda chiroyli manzara kasb etadi. Lola daraxti unumdor tuproqni xush ko'radi va muntazam sug'orishni talab qiladi. Quyoshli joylarni afzal ko'radi, ammo dastlabki yillarda soyaga ham chidamli. Issiqsevar bo'lib, qurg'oqchilik va sho'rlanishga chidamsiz. Urug'idan ko'paytirish qiyin, chunki urug'ining sifati past.

Akatsiya (*Robinia pseudoacacia*): Akatsiya ham asal shirasi ko'pligi bilan mashhur bo'lgan o'simliklardan biri hisoblanadi. Uning gullari asalarilar uchun muhim ozuqa manbai bo'lib, Farg'ona shahrida ham ko'plab ekilgan. Akatsiya — asalshiraga (nektarga) juda boy bo'lgan daraxtlardan biridir va asalarichilikda juda qadrlanadi. Ayniqsa, oq akatsiya (*Robinia pseudoacacia*) asalarilar uchun eng foydali nektar manbalaridan biri hisoblanadi. 1 gektar akatsiya daraxti gullash davrida 500–1000 kg gacha asal berishi mumkin (iqlim, daraxt zichligi va asalarilar soniga qarab). O'rtacha bir daraxtdan 1–5 kg gacha asal olish mumkin. Gullash davrida har bir guli ko'p miqdorda nektar ajratadi. Akatsiya gullari ertalabdan kechgacha nektar ajratadi. Gullash mavsumi odatda may–iyun oylariga to'g'ri keladi, bu esa bahor oxirida asal yig'ish uchun muhim davr.

Gleditsiya (*Gleditsia triacanthos*): Gleditsiya ham asal shirasi ko'p bo'lgan daraxtlardan biri hisoblanadi. Uning gullari asalarilar tomonidan yaxshi ko'riladi va Farg'ona shahrida ham uchratish mumkin. Gleditsiya (*Gleditsia triacanthos*), xalq orasida "tikanli jo'ka" yoki "shirin gleditsiya" deb ham ataladi, asalshiraga ega bo'lgan, lekin akatsiyaga nisbatan kamroq nektarli daraxt hisoblanadi. Biroq, uning asalshirasi asalarilar uchun foydali va bahorgi nektar manbalaridan biridir. Gullash davrida yaxshi nektar beradi, ayniqsa may oyida. Barglari siyrak bo'lgani sababli, quyosh nurlari gullarga yaxshi tushadi, bu esa nektar ajralishini kuchaytiradi.

XULOSALAR

Farg'ona shahar va aholi yashaydigan manzillariga keng ravishda chiroyli, manzarali buta va daraxtlarni yanada ekib ko'paytirish zarur. Bu borada Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan "yashil makon" loyihasi muhim masala hisoblanadi. Bu tadbirni o'tkazishda, ya'ni barcha transport yo'llari atroflariga, istiroxat bog'lari va dam olish maskanlarida keng miqyosda manzarali buta va daraxtlarni o'tkazish zarur. Bu olib borilgan tadqiqotlarimiz natijasi o'laroq asalshiraga boy manzarali daraxt va butalar orasida eng foydali va ahamiyatli turlardan hisoblangan, kashtan, pavloniya, jo'ka, tekoma, gledichiya, oq akatsiya, yapon saforasi, yapon bexisi, siren, biryuchina, lola daraxti, katalpa, xilokatalpa va boshqalarni manzarali sifatida ekib ko'paytirish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR:

1. Холикулов, М. Р. (2022). АСАЛЛИ ЎСИМЛИКЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 703-709.

2. Ҳамидов, Ғ., Холикулов, М., & Омонбоев, Т. (2022). АСАЛЛИ ЎСИМЛИКЛАР КЛАССИФИКАЦИЯСИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(Special Issue 2), 173-179.

3. Вильданова К.Д. Декоративные кустарники. -2006. Т. Шарк.

4. <https://yuz.uz/uz/news/dunyoda-eng-tez-osuvchi-pavlovniya-daraxтини-o'zbekistonda-kopaytirish-istiqbollari>

5. Ҳамидов, Ғ. Ҳ., Давидов, М. А., Акбарова, М. Ҳ., & Холикулов, М. Р. (2019). Ўзбекистон асалли ўсимликлари ва асаларичиликнинг истикболлари. *Фаргона: Poligraf Super Servis*.